С. Абдужаббаров,
тадқиқотчи, СамДУ

САМАРАҚАНД ВИЛОЯТИ КОРХОНАЛАРИНИ МОЛИЯВИЙ СОҒЛОМЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

В статье дана оценка динамике социально–экономического развития Самаркандской области одному из регионов Узбекистан имеющий высокий произведенный потенциал с развитой инфраструктурой. В статье также проанализированы с использованием зарубежного опыта факторы и причины экономической несостоятельности предприятий и предложены пути вывода их из банкротного состояние и методы финансового оздоровления.

The article assesses the dynamics of socio-economic development of the Samarkand region of Uzbekistan one of the regions having a high potential generated with the developed infrastructure. The article also analyzes using foreign experience factors and causes of insolvent enterprises and the ways of their withdrawal from the state of bankruptcy and financial recovery methods.

Калитли сўзлар: *ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, ЯҲМ, иқтисодий ночор корхоналар, йўл хариталари, молиявий соғломлаштириш, самарадорлик.*

Республикамиз иқтисодиёти ривожланишида Ўзбекистоннинг нафақат маданий ва туристик маркази сифатида, балки ривожланган инфратузилма ва ишлаб чиқариш салоҳиятига эга бўлган аҳоли зич жойлашган ҳудудларидан бири ҳисобланган Самарқанд вилояти алоҳида роль ўйнайди. Бугунги кунда мазкур вилоят ҳудуди 16,77 минг кв. км.ни ёки республикамиз бутун ҳудудининг 3,7 фоизини ташкил этади. 2014 йил 1 январь ҳолатига кўра вилоятда жами 3445,6 минг киши истиқомат қилмоқда. Республикамиз жами иқтисодий фаол аҳолисининг 10,8 фоизини Самарқанд вилояти аҳолиси ташкил қилади.

Минтақаларнинг табиий-иқтисодий салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда оқилона ҳудудий нисбатларни сақлаб туриш, уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражасида ҳаддан зиёд узилишларга йўл қўймаслик мамлакатимиз иқтисодиётини таркибий ўзгартириш, модернизация қилишнинг муҳим жиҳатлари ҳисобланади. Ўтган йиллар мобайнида амалга оширилган ислоҳотлар натижасида Самарқанд вилоятида ишлаб чиқариш таркиби, бунинг оқибатида эса минтақанинг ижтимоий аҳволи ҳам ўзгарди. Бу турмуш даражаси ва аҳоли фаровонлигининг ошишида ўз аксини топди.

2013 йилда Самарқанд вилояти ялпи ҳудудий маҳсулоти (ЯҲМ)нинг ҳажми амалдаги нархларда 7370,9 млрд. сўмгача ошди ва 2012 йил билан қиёслаганда ушбу кўрсаткич бўйича ўсиш суръати 108,2 фоизни ташкил этди (1-жадвал). Мазкур вилоят ЯҲМнинг республикамиз ЯИМдаги улуши 2013 йилда 6,2 фоизни, республикамизда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти кўрсаткичидаги улуши 5,2 фоизни, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари 12,1 фоизни ташкил этди. Бугунги кунда озиқ-овқат, машинасозлик ва металлга ишлов

бериш, енгил, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш кабилар вилоят саноатининг етакчи тармоқлари ҳисобланади.

1-жадвал

Самарқанд вилояти ижтимоий-иқтисодий ривожланиши асосий кўрсаткичларининг динамикаси

Кўрсаткичлар	2009 й.		2010 й.		2011 й.		2012 й.		2013 й.	
	Амалдаги нархларда (млрд. сўм)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)	Амалдаги нархларда (млрд. сўм)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)	Амалдаги нархларда (млрд. сўм)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)	Амалдаги нархларда (млрд. сўм)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)	Амалдаги нархларда (млрд. сўм)	Ўсиш суръати (ўтган йилга нисбатан % да)
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*
Ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ)	3091,4	109,7	3813,1	113,6	4810,4	110,9	6317,9	110,8	7370,9	108,2
Асосий капиталга инвестициялар	551,4	120,1	878,8	140,7	1113,2	111,5	1383,3	110,9	1915,0	109,1
Қурилиш ишлари	308,6	117,4	499,5	145,1	733,6	130,6	904,7	110,9	1214,5	113
Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш	1141,7	111,6	1575,2	120	2072,4	111,4	2735,2	121,2	3376,7	112,5
Истеъмол товарлари ишлаб чиқариш	884,3	116,7	1177,2	120,5	1476,7	109,2	1711,7	103,6	2192,3	116,3
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш	1688,1	105	2064,5	107,6	2546,5	107,7	3580,0	106,4	3732,3	106,5
Чакана савдо айланмаси	1195,7	117,8	1602,9	119,9	2171,4	113,5	3009,7	111,8	3846,7	112,8
Пулли хизматлар	642,2	112,2	706,6	113,3	932,9	113	1298,7	116,8	1708,6	117,3

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида тузилди

Вилоят иқтисодиётининг бошқа соҳалари ҳам республика иқтисодиётининг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшмоқда. Хусусан, 2013 йилда Самарқанд вилояти республика кўрсаткичларидаги муайян улушни, масалан, қурилиш ишларида 8 фоиз, пулли хизматлар кўрсатишда 8,2 фоиз ва бозор хизматлари кўрсатишда 6,2 фоизни таъминлади. Бундан ташқари, мамлакатимиз асосий капиталига киритилган инвестицияларда вилоят инвестицияларининг улуши 6,7 фоизни ташкил этди.

Саноат ишлаб чиқаришини кенгайтириш ва модернизация қилиш, рақобатбардош саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бошқа тармоқларни ривожлантириш ва давлатнинг ижтимоий соҳасини барқарорлаштириш учун асосга айланмоқда. Бугунги кунда давлат саноат сиёсати саноат ишлаб чиқаришининг ривожланиши, юксак технологиялар ва ишланмаларни жорий этиш, инновацион маҳсулот ишлаб чиқарувчи илмий сиғимли ишлаб чиқаришларни рағбатлантиришга йўналтирилган.

Технологик жараёнларни модернизация қилиш ва янгилашни амалга

ошириш, корхоналарнинг молиявий барқарорлигини ошириш ва рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтиришда реал сектор корхоналарини рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чора-тадбирларининг амалга оширилиши 2013 йилда Самарқанд вилоятида саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръати 112,5 фоизни ташкил қилишига кўмаклашди.

Самарқанд вилоятида 2013 йилда ишлаб чиқарилган истеъмол товарларининг ҳажми 2012 йилдагига нисбатан 16,3 фоизга ошди. Ушбу кўрсаткичнинг бундай ўсишига истеъмол товарларини ишлаб чиқарувчи корхоналарга технологик жиҳозларни харид қилиш ва айлама капитални тўлдириш учун кредитлар бериш орқали ишлаб чиқаришнинг кенгайтирилишини рағбатлантириш ҳисобидан эришилди.

Бундан ташқари, ички талабнинг рағбатлантирилиши ва мамлакатимиз товар ишлаб чиқарувчиларининг ҳар томонлама қўллаб-қувватланиши 2013 йилда 2012 йил билан солиштирилганда чакана товар айланишининг 12,8 фоизга ва барча хизматлар ҳажмининг 17,3 фоизга ўсишини таъминлади (1-жадвал). Товар ва хизматлар ҳажмининг ўсиши, янги ишлаб чиқариш қувватларининг барпо этилиши ва аҳоли бандлиги даражасининг ошиши вилоят аҳолиси реал даромадлари барқарор ўсишининг асосий омиллари бўлди.

Кўрсатилган бозор хизматлари алоҳида ўрин тутади. Республикамизда 2014 йил якунларига кўра бозор хизматлари кўрсатиш ҳажми 15,7 фоизга ўсди, уларнинг ялпи ички маҳсулот таркибидаги улуши эса 53 фоиздан 54 фоизга ошди. Бугунги кунда иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг 50 фоиздан ортиғи ушбу тармоқда меҳнат қилмоқда. Ҳар йили яратилаётган янги иш ўринларининг, аввалambор, касб-ҳунар коллежлари битирувчилари учун ташкил этилаётган иш ўринларининг учдан бир қисмидан кўпроғи айнан мазкур соҳа ҳиссасига тўғри келмоқда [1]. 2013 йил якунларига кўра республика бўйича кўрсатилган бозор хизматлари кўрсаткичида Самарқанд вилоятининг улуши 6,2 фоизни ташкил этди. Ушбу улуш республикамиз барча вилоятлари ичида энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади, яъни Тошкент вилояти (28,6%) ва Тошкент шаҳридан кейин (9,3%) учинчи ўринда турибди.

Қурилиш республикамиз иқтисодиёти учун ҳам, хусусан, Самарқанд вилояти учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. 2013 йилда республикамизда амалга оширилган қурилиш ишлари ҳажмида вилоятнинг улуши 8 фоизни ташкил этди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ислоҳ қилиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, замонавий юқори самарали агротехнологияларни жорий этиш, деҳқон ва фермер хўжаликларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирларининг амалга оширилиши қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга кўмаклашди. Самарқанд вилоятида ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг республика кўрсаткичидаги улуши 2013 йилда ҳам салмоқли бўлиб, 12,1 фоизни ташкил этди.

Жаҳон мамлакатлари ва Ўзбекистон тажрибасига кўра ички ва ташқи ресурсларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланиш ҳисобидан эришиладиган юқори инвестицияли фаоллик ҳар қандай давлат барқарор

ривожланишининг муҳим шарти ҳисобланади. Ўзбекистонда фаол инвестиция сиёсати амалга оширилмоқда. У иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, стратегик инвестиция лойиҳаларини жадал амалга ошириш ва янги ишлаб чиқариш объектларини барпо этишга йўналтирилган. Буларнинг барчаси республикамиз ва унинг вилоятлари иқтисодиётига киритилган инвестициялар ҳажмининг ҳар йиллик ўсишини таъминламоқда. 2009 йилдан 2013 йилгача бўлган даврда Самарқанд вилоятида асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми (ҳақиқий кўрсаткичларда) 551,4 млрд. сўмдан 1915 млрд. сўмгача ёки 3,7 мартадан кўпга ошди (1-жадвал). 2013 йилда мазкур кўрсаткичнинг ўсиш суръати 2012 йилдагига нисбатан 109,3 фоизни ташкил этди.

Ўзбекистонда истиқомат қилаётган бир кишига ҳисобланганда иқтисодий ўсиш кўрсаткичларининг динамик ўзгариши, мамлакатда изчил амалга оширилаётган ижтимоий йўналтирилган иқтисодий ислоҳотларнинг натижавийлигидан яққол далолат бериб турибди. 2012 йилда Самарқанд вилояти аҳолиси жон бошига тўғри келадиган ЯҲМ 1349 минг сўмни ташкил этди, 2013 йил якунларига кўра эса ушбу кўрсаткич 2159,8 минг сўмгача ошди (1-расм).

Вилоятда истиқомат қилаётган бир кишига ҳисобланганда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти 815,6 минг сўмдан (2009 й.) 989,3 минг сўмгача (2013 й.), истеъмол товарлари 527,7 минг сўмдан (2009 й.) 642,3 минг сўмгача (2013 й.), чакана товар айланиши 903,5 минг сўмдан (2009 й.) 1127 минг сўмгача (2013 й.), пулли хизматлар кўрсатиш 387,2 минг сўмдан (2009 й.) 500,6 минг сўмгача (2013 й.) ошди.

Самарқанд вилояти аҳолиси жон бошига тўғри келадиган асосий капиталига киритилган инвестициялар ҳам йил сайин ўсиб бормоқда. 2012 йил билан солиштирилганда 2013 йилда ушбу кўрсаткич 1,4 марта ошиб, 561 минг сўмни ташкил этди.

Меҳнатга лаёқатли аҳоли, айниқса ёшларнинг бандлиги минтақалар учун катта ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. Самарқанд вилоятида ушбу йўналишда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва ишсизлик даражасини пасайтириш борасида кенг кўламли тадбирлар олиб борилмоқда. Вилоятда янги иш ўринлари яратилмоқда, янги корхоналар ишга туширилмоқда, ишлаб турган қувватлар кенгайтирилиб, реконструкция қилинмоқда. 2013 йилда Самарқанд вилоятида жами 19109 мингта корхона ва ташкилот рўйхатга олинди. Вилоятнинг республикада рўйхатга олинган корхоналар сонидаги улуши 7,2 фоизни ташкил этди. Шу тариқа, ушбу омил ҳисобидан Самарқанд вилояти иқтисодиётининг тармоқларида банд бўлганлар сони 2013 йилда 1391,5 минг кишигача ошди. Вилоятнинг республика иқтисодиётида банд бўлганлар сонидаги улуши 10,8 фоизни ташкил этди.

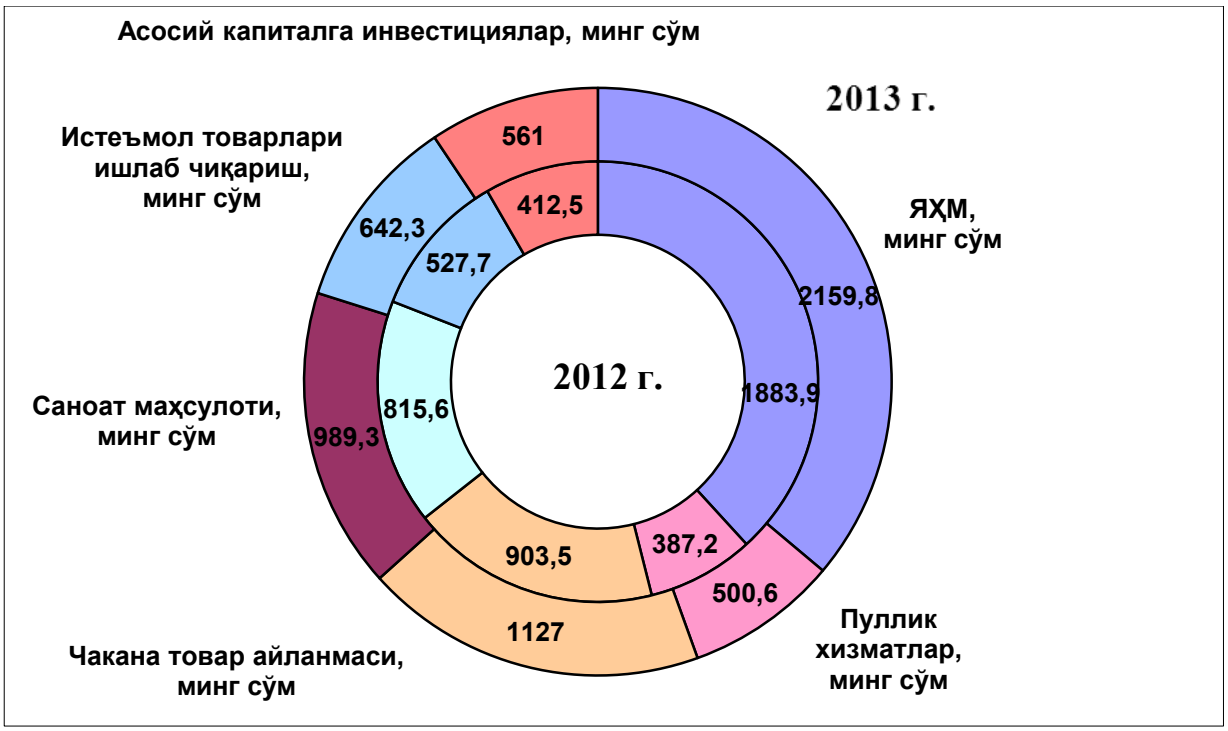

*Ички доира бўйича кўрсаткичлар – 2012 йил учун; ташқи доира бўйича кўрсаткичлар–2013 йил учун

1-расм. Самарқанд вилоятида аҳоли жон бошига ҳисобланганда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш кўрсаткичлари (минг сўм)

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари асосида тузилди.

Бугунги кунда Самарқанд вилоятини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун устувор вазифалар сифатида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, инвестиция жараёнларини кучайтириш, экспорт салоҳиятини кенгайтириш кабилар қайд этилади. Бунда иқтисодиёт учун асосий вазифалар кўпроқ саноатнинг алоҳида тармоқларини жадал ривожлантириш ва улар корхоналарининг самарали фаолиятини таъминлаш орқали ҳал этилмоқда, бу минтақанинг саноат салоҳиятини оширади.

Саноат корхоналарининг барқарор фаолияти кўп жиҳатдан республикада яратилган иқтисодий шароитлар ва улар фаолиятининг самарадорлиги билан белгиланади. Бироқ рақобатнинг кучайиши ва мамлакатимиз корхоналари учун хўжалик юритиш шартларининг қатъийлаштирилиши ҳам ички, ҳам ташқи бозорларда уларга нисбатан алоҳида талабларни қўймоқда. Самарали фаолият юритувчи тижорат корхонасигина бозор рақобати шароитида омон қолиш ва ривожланишга қодир. Фаолиятнинг якуний молиявий натижаси самарадорликни баҳоловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади.

Ўтган 2014 йилда минтақавий аҳамиятдаги паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш, ишлаб чиқариш қувватларини иш билан банд қилиш даражасини ошириш ва улардан самарали фойдаланиш, мавжуд иш ўринларини сақлаб қолиш ва янги иш ўринлари барпо этиш чора-тадбирларининг амалга оширилишини белгилаб

берган ҳукумат қарорларининг қабул қилиниши билан аҳамиятли бўлди. Ана шундай ҳужжатлардан бири Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Минтақавий аҳамиятдаги паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш – «йўл харитаси» дастурларини амалга оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги қароридир [2]. Республикамизнинг 9 та минтақасида 41 та корхонанинг молиявий-иқтисодий аҳволи ўрганиб чиқилди, шунинг 3 тасини тугатиш таклиф этилди. Қолган 38 та корхона учун 2014 йилга мўлжалланган ушбу корхоналарни молиявий соғломлаштиришни назарда тутувчи дастурлар - «йўл хариталари» ишлаб чиқилди. Самарқанд вилоятида 10 та ана шундай «йўл харитаси» амалга оширилмоқда.

Дастурга мувофиқ 59,18 млрд. сўм ушбу корхоналарнинг айланма маблағларини тўлдириш йўналтирилади, шунинг 51,78 млрд. сўмини корхоналарнинг ўз маблағлар ва 7,4 млрд. сўмини банклар кредитлари ташкил қилади. «Йўл хариталари»га мувофиқ мазкур корхоналар 2014 йил якунларига кўра 295,888 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариши ёки хизматлар кўрсатиши ва 10,42 млрд. сўм миқдорида фойда олиши лозим.

Бугунги кунда Ўзбекистон ҳукумати ва масъул давлат тузилмалари томонидан бўш турган ер майдонларидан самарали фойдаланиш чоралари кўрилмоқда. Ушбу чора-тадбирлар ортиқча ер участкаларининг жойлардаги давлат ҳокимияти органлари захира фондига олиб қўйилиши ҳамда кичик саноат зоналарининг ташкил этилишини назарда тутади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор, паст рентабелли ташкилотларнинг фойдаланилмаётган ва ортиқча ишлаб чиқариш майдонларини янада оптималлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори [3] билан очиқ савдоларда сотилиши лозим бўлган 35 та давлат активининг рўйхати тасдиқланди.

Самарқанд вилоятининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, унинг иқтисодий ишлаб чиқариш салоҳиятининг бир жойга тўпланиши ҳамда корхоналарга нисбатан қўлланиладиган инқирозга қарши чоралар таҳлили қуйидаги хулосаларга келиш имконини берди.

1. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов раҳбарлигида ишлаб чиқилган Инқирозга қарши чоралар дастури доирасида иқтисодиёт секторлари ва корхоналарини қўллаб-қувватлаш, иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва ривожлантириш стратегиясининг изчил ва самарали амалга оширилиши мамлакат асосий макроиқтисодий кўрсаткичларининг ижобий динамикаси ва чуқур инқирозий ҳолатни четлаб ўтишни таъминлади, республикамизда иқтисодиёт тармоқлари ва соҳалари ҳамда минтақаларни инқироздан кейин янада мутаносиб ривожлантириш учун мустаҳкам асос яратди.

2. Самарканд вилоятида ўтган йилларда 19,1 мингдан ортиқ корхона ва ташкилот рўйхатга олинди. Вилоятда ишлаб турган корхоналар молиявий натижаларининг таҳлили, 2010-2013 йиллар мобайнида уларнинг фойда даражаси ўсганлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга ушбу давр мобайнида вилоятда зарар кўриб ишлаган минтақа аҳамиятига эга корхоналар сони йилига

9 тадан 12 тагачани ташкил этган.

3. Мамлакатимиз ва хорижий давлатлар тажрибасига кўра, банкрот корхоналарнинг энг катта улушини паст рентабелли ва молиявий беқарор бўлган ҳамда паст рентабеллик билан ишлаб чиқариш ҳажмини асоссиз тарзда оширган корхоналар ташкил этади. Шу билан бир вақтда, қониқарли рентабеллик кўрсаткичларига эга, аммо ликвидли активларнинг сурункали тақчиллигига ёки катта ҳажмдаги қўшимча харажатларга ёки ўта қатъий бошқарув тузилмасига эга корхоналар ҳам банкротликка учраган.

Шунингдек, корхоналарда банкротлик ҳолати унинг фаолияти билан боғлиқ ёки бошқа сабабларга кўра (етказиб берувчилар, мижозлар банкротлиги, катта тузилмавий ўзгаришлар) юзага келган.

4. Ўзбекистонда шаклланган иқтисодий ночор корхоналарни инвестициялар киритиш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, уларни техник ва технологик янгилаш, янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш, замонавий бошқарув усулларини жорий этиш, эски иш ўринларини тиклаш ва янги иш ўринлари барпо этиш йўли билан уларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини тиклаш орқали молиявий соғломлаштириш механизми катта амалий аҳамиятга эга ҳисобланади.

5. Ўтган 2014 йилда корхоналарни молиявий инқироздан ва банкротлик ҳолатидан олиб чиқиш бўйича ҳукумат томонидан қабул қилинган «Йўл хариталари» ҳужжатлари ва уларда белгаланган кўрсатмаларнинг изчил бажарилиши иқтисодий ночор, зарар кўриб ишлаётган ва паст рентабелли корхоналарнинг фойдаланилмаётган қувватларини янада оптималлаштириш ва улар самарадорлигини оширишда асосий усул бўлиб хизмат қилди. Шуларни ҳисобга олганда, иқтисодий ночор ва банкротлик ҳолатига тушган корхоналарнинг инқирозга қарши бошқаруви стратегиясида “Йўл харита”ларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга кенг ўрин ажратилиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган мажлисидаги маъруза // Халқ сўзи, 17 январь 2015 йил.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 28 майдаги 133-сонли «Минтақавий аҳамиятдаги паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш - «йўл харитаси» дастурларини амалга оширишга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 15 июлдаги 192-сонли «Зарар кўриб ишлаётган ва иқтисодий ночор, паст рентабелли ташкилотларнинг фойдаланилмаётган ва ортиқча ишлаб чиқариш майдонларини янада оптималлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори.